

Ootmarsum. Dit laatste handschrift, dat zich in de Bibliothèque Nationale in Parijs bevindt, was onderwerp van een samenwerkingsproject van Kees Vellekoop en zijn leerlingen met Calvin Bower en studenten van het Medieval Institute at the University of Notre Dame, Indiana, USA. Het is de bedoeling om ook hiervan een teksteditie te maken, zodat door vergelijking van de vier nog bestaande liturgische handleidingen een beter inzicht kan worden verkregen in de plaatselijke overeenkomsten en verschillen in de liturgische praktijk van het middeleeuwse bisdom Utrecht. Wat trouwens onder liturgie in eigenlijke zin moet worden verstaan, vraagt een van de deelnemers aan dit Ootmarsum-project zich af: Ike de Loos, 'Van kaarsen en kerken. Liturgie, paraliturgie of géén liturgie?' (221-237)

Niet minder interessant zijn andere historisch-liturgische artikelen in deze bundel, zoals dat van Bram van den Hoven van Genderen, 'Een ordinarius uit 1576 voor de votiefmissen op de dagen van de week in het kapittel van Sint-Marie in Utrecht' (143-170, met teksteditie op 160-166), en van Saskia Rolsma, 'De onthullingen van het missaal. Een onderzoek naar de functie van Motetti missales' (291-305), over de verschillen tussen de Romeinse en de Ambrosiaanse mis in vijftiende-eeuws Milaan en de speciale trekjes van een liturgie aan het hof van Galeazzo Maria Sforza — een mengvorm, zou ik denken, hoewel 'men het erover eens is, dat er geen mengvorm kan bestaan.' (300)

Alle artikelen bevatten een uitvoerig notenapparaat. Geen register maar wel een korte levensbeschrijving van de verschillende auteurs sluit deze goed verzorgde bundel af, waarmee terecht eer wordt bewezen aan de betreunde muziekhistoricus Kees Vellekoop.

Johanna Maria van Winter

P. J. Margry, Ch. Caspers, ed., *Bedevoertplaatsen in Nederland, IV, Addenda-index-bijlagen* (Amsterdam: Meertens Instituut, Hilversum: Verloren, 2004, 384 blz., €29,-, ISBN 90 6550 791 4).

Nadat in 2000 het derde deel van het lexicon *Bedevoertplaatsen in Nederland* (BiN) verschenen was, leek het even alsof nu heel het Nederlandse rooms-katholieke bedevaartwezen uit heden en verleden in kaart was gebracht. Toen de redacteurs echter al snel 'nieuwe' (soms reeds lang bestaande) bedevaartplaatsen ontdekten, rijpte bij hen het gelukkige plan om de gegevens over ook deze heilige plaatsen in een aanvankelijk niet voorzien vierde deel te publiceren, samen met de indices over het hele werk. Het hier besproken vierde deel bevat 17 lemma's over evenveel niet eerder behandelde bedevaartplaatsen. Op twee na (Mijzen en Vinkeveen), gaat het om culten in Noord-Brabant en Limburg.

Uit de inleiding onthouden we vooral de boeiende vaststelling dat de publicatie van *Bedevoertplaatsen in Nederland* een eigen dynamiek op gang heeft gebracht. Niet enkel gaf zij een nieuwe impuls aan het wetenschappelijk onderzoek naar het fenomeen van de christelijke bedevaarten, zij heeft ook op het bedevaartwezen zelf een zekere invloed uitgeoefend. In sommige plaatsen zijn kerkelijke instanties en heemkundigen, na kennisname van het lexicon, ijverig en met succes overgegaan tot het revitaliseren van de plaatselijke, verdwenen en soms reeds lang vergeten bedevaartcultus. Zo heeft het BiN-project in Nederland, totaal ongewild, bijgedragen aan de reeds een paar decennia eerder ingezette 'bedevaartrevival', onder meer gekenmerkt door de opkomst van nieuwe culten, door de restauratie of zelfs reconstructie van bedevaartkapellen en door de groeiende aandacht van de media en van toeristische organisaties voor bedevaartplaatsen. Deze toename van de actieve betrokkenheid bij de bedevaartpraxis

(vaak los van kerkelijke begeleiding) brengen de auteurs in verband met de hunkering van velen naar spiritualiteit, religie en zingeving. Net zoals in het verleden blijken bedevaarten ook nu op te leven bij militaire conflicten en andere als bedreigend ervaren gebeurtenissen.

Sommige bedevaartcultussen trotseren de eeuwen, andere verdwijnen reeds na korte tijd. Tijdsomstandigheden, vaak verschillend van plaats tot plaats, kunnen daarin een grote rol spelen. Dit is vrij duidelijk af te leiden uit de lijst van chronologisch geordende bedevaartplaatsen (Bijlage 2a, 307-319) die ook aangeeft wanneer een cultus desgevallend definitief teloor is gegaan (in het Noorden vaak tijdens de opkomst van de Reformatie). Bijlage 2b (319-324), eveneens chronologisch geordend, herneemt een aantal bedevaartplaatsen uit de voorgaande lijst, namelijk die lokaliteiten waar omstreeks 2000 nog bedevaarders naartoe kwamen. De ongeveer 450 plaatsen die men soms als 'bedevaartplaats' vermeld vindt maar volgens de auteurs dat niet zijn, komen voor in Bijlage 6. (366-377) Over elk van deze 'gediskwalificeerde bedevaartplaatsen' is (zoals over de wél opgenomen culten) bij het Meertens Instituut een documentatiedossier ter inzage. De auteurs hopen dat deze dossiers aanleiding zullen geven voor verder onderzoek, want zij beseffen maar al te goed dat ook na de publicatie van de resultaten van het BiN-project nog lang niet het laatste woord gezegd is over de Nederlandse bedevaartplaatsen. Uitdrukkelijk wijzen zij erop dat er nog veel werk te verrichten valt, onder meer aan de hand van gestructureerde interviewsessies met het oog op de recente geschiedenis van de bedevaartcultuur.

Het grootste aantal bladzijden (99-291) van deel 4 bestaat uit de indices: één voor personen (met functie- en tijdsaanduiding), één voor geografische namen en één voor zaken. Het zaakregister staat bijvoorbeeld toe na te gaan welke abdijen en kloosters bij bedevaarten betrokken waren, in welke lokaliteiten ansichtkaarten verspreid werden, waar heiligdomsvaarten plaatsvonden, welke votiegiften men kende, enz. enz.

Zoveel is duidelijk: deel 4 vormt een totaal onontbeerlijke toegang tot de enorme schat aan cultuurhistorische gegevens die, verspreid over vele honderden lemma's, in het raam van het BiN-project onder de kundige leiding van P. J. Margry en Ch. Caspers is samengebracht ... tenzij de onderzoeker verkiest gebruik te maken van BoL (Bin on Line), een database met de elektronische weergave van het hele boekwerk (<http://www.meertens.nl/-bol/>).

A. K. L. Thijs

G. J. C. Nipper, *18 Eeuwen meten in de Lage Landen* (Zutphen: Walburg pers, 2004, 376 blz., €39,50, ISBN 90 5730 280 2).

Dit boek behandelt het meten en wegen in de Lage Landen tot aan de invoering van het metrieke stelsel in 1816. De aanleiding van de auteur om zich na zijn pensionering aan deze geschiedschrijving te wijden was de ontdekking in het Nationaal Archief van een groot aantal rapporten van de lokale overheden die de situatie beschreven van de ijk van maten en gewichten omstreeks 1809. De auteur vond het bovendien nodig dat er een werk bestond dat aandacht besteedt aan de wijze waarop de maten en gewichten in de Lage Landen zijn ingevoerd. Behalve het Nationaal Archief bleek het Nmi Museum IJkwezen te Delft, dat over een unieke collectie maten, gewichten en meetwerktuigen beschikte, een belangrijke informatiebron. 'Beschikte' in plaats van 'beschikt', want dit museum moest onder druk van bezuinigingen het veld ruimen, welk feit achteraf voor de auteur een derde reden was om onderhavig werk te publiceren.

De aandacht van het boek is geconcentreerd op de Noordelijke Nederlanden en is als volgt